

Östbuletinen

Nr. 2, 2021, årgång 25

Temanummer: Slavister som minns

Innehåll

Hur jag blev bekant med Tartu-skolan och Jurij Lotman

Barbara Lönnqvist.....2

Möten med Solzjenitsyn *Lars Erik Blomqvist*.....7

Hemma hos Iosif Brodskij *Magnus Ljunggren*.....12

Sällskapet

FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Hur jag blev bekant med Tartu-skolan och lärde känna Jurij Lotman (1922-1993)

Barbara Lönnqvist, professor emerita och översättare

I september 1970 for jag till Sovjetunionen för första gången. Jag skulle vistas vid Moskva-universitetet i 10 månader på ett stipendium från Finska undervisningsministeriet. Jag kunde vid denna tid redan en hel del ryska, passivt. Jag hade gått kurs i kyrkslaviska för professor Kiparsky, och tagit mig igenom flera litterära verk i original. Minns fortfarande att jag lärde mig ordet *pauk* ur Gorkijs ”Modern”. Där skildras fabriken som varje morgon sväljer arbetarna som en *spindel*. Men Tolstojs ”Uppståndelse” var alltför svår att komma igenom. Jag tog hjälp av den sovjetiska filmen (1960-1962) som visades på biograf Capitol på Mannerheimvägen.¹

Jag hade även skrivit en uppsats om den ryska formalismen, till stor del på basen av Victor Erlichs *Russian Formalism: History – Doctrine* (1955). Namnen Tynjanov, Eichenbaum, Sjklovskij var mig således bekanta.

I Moskva fick jag veta att det fanns något slags ”fortsättning” på formalismen – vid universitet i Tartu, och att där verkade en litteraturforskare vid namn Jurij Lotman. Mer än så: jag fick höra att det nyligen på förlaget *Iskusstvo* utkommit ett verk av denne Lotman. Jag och en fransyska, *stagiaire* liksom jag, begav oss till förlaget, hittade in till källaren och *vot, kakovo*, där låg boken staplad i högar. För den något överrumplade unge mannen som stod där förklarade vi att denna bok var fullständigt *oumbärlig* för oss och köpte raskt 3-4 ex var. Det var *Struktura chudozjestvennogo teksta* som blev en av milstolparna i den ryska strukturalismen. En annan av ”Tartu-forskarna”, lingvisten Boris Uspenskij, hade kort innan gett ut sin *Poetika kompozitsii* på samma förlag. Därmed var det dock slut med utgivningen av tartuiterna i Moskva.

”Strukturalism”, förstod jag snart, var närmast ett skällsord på Filologitjeskij fakultet vid MGU (Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet). Där satt litteraturforskningen fast i etiketteringar som utformats redan på 1930-talet, såsom *sotsrealizm (socialistisk realism)* vars teoretiska grundval framstod som ytterst

¹ Biograf Capitol var en påkostad biosalong som blivit färdig 1926 och innehades av filmmogulen Gustaf Molin och hans hustru Larissa. Där visades 1929 den första ljudfilmen i Finland – ”Sonny Boy”. När Gustaf dog 1938 fortsatte Larissa med verksamheten och visade under kriget tyska filmer (andra fanns inte att få). Hon kom också att gifta sig med en tysk medborgare vilket ledde till att biografen blev beslagtagen 1946. Den sovjetiska kontrollkommissionen krävde nämligen att all tysk egendom (även privat sådan) skulle tillfalla Sovjet. Capitol övertogs av Sovexportfilm som även grundade ett kontor i Helsingfors. Där visades sedan sovjetiska filmer i flera decennier (men även andra för ekonomins skull).

vacklande. Vid lärostolen (*kafedra*) *Teorija literatury* åhörde jag en gång en lektion där professorn under två timmar angrep ”le nouveau roman” som om de franska författarnas formexperiment främsta mål varit att undergräva den *sovjetiska* litteraturen. Nämnas bör att författare som Robbe-Grillet och Butor alls inte fanns tillgängliga för studenterna. Mönstret var dock givet: ”västerländska” författare ägnade sig åt uppbrytande av romanstrukturen, vilket inte behövdes i ett föregångssamhälle som det socialistiska. Jag fann snart att litteraturundervisningen vid MGU behärskades av en ideologisk-pedagogisk inriktning som uteslöt varje ifrågasättande av den socialistiska dogmen. Inget att undra över att *struktur* och *form* var ord som måste uteslutas ur litteraturstudiet, de kunde på sin höjd få finnas hos lingvisterna som inte bekymrade sig om utsagens innehåll. Så var det också många bland tartuiterna som utgick från lingvistikens klarhet och stringens var ett krav.

Då jag skulle resa ut ur Sovjetunionen (före 8 juli 1971) fick jag för mig att jag kunde försöka komma närmare Tartu som vid denna tid var en ”förbjuden stad” för utlänningar. Jag lämnade tidigt in ansökan för utresevisum med anhållan om resrutt Moskva-Leningrad-Tallinn-Helsingfors (sista sträckan med båt). Märkligt nog fick jag visumet redan i mitten av juni med en allmän anteckning om att min vistelse skulle ”avta” (det ryska ordet var *ubyl*) i Leningrad och Tallinn utan att andra datum än den 8 juli angavs. Raskt satte jag mig på tåget, for till Leningrad och tog in på ett studentboende på Vasilevskij ostrov där jag visste att finska studenter bodde. Mitt möte med Peters stad i de vita nätternas ljus var melankoliskt. Människorna i staden hörde inte ihop med den, de verkade inflyttade och de gråslitna palatsen tycktes tomma eller användes för ”andra ändamål”. Detta ”för andra ändamål” präglade för övrigt även kyrkorna. Genom namnbytet hade det stolta Petersburg överdragits av en grå hinna och sjunkit ner i provinsialism. Jag tog tåget till Tallinn.

I Tallinn hade jag en bekant som arbetade vid förlaget Looming. Jag flyttade in hos henne (någon egen lägenhet hade hon förstås inte utan bodde hos sina föräldrar). Likt många ester dansade hon folkdans och vid en uppvisning bekantade hon mig med en svenskkunnig est, Ilmar Mullamaa. Ilmar arbetade deltid vid Tallinns radio och sände *på svenska* program om Estlands kultur. Vi beslöt att jag skulle framträda i radion och berätta om Tartu-skolan och dess främsta företrädare Jurij Lotman. I Estland fanns en stolthet över Tartu-universitetet som ännu vid denna tid hade kvar traditioner från självständighetstiden. Ibland undrar jag: hörde någon i Sverige någonsin på Tallinns svenska sändningar? Mullamaa (som senare verkade som lektor och skrev en lärobok i svenska för ester) blev en viktig kontakt – han sände mig regelbundet de skrifter i semiotik (Semeiotike) som utgavs i Tartu i små upplagor och där tartuiterna publicerade sig. I dagens internetvärld har man svårt att förstå hur svårtillgängliga vissa publikationer var på sovjettiden.

Under min vistelse i Tallinn lovade jag att sända västerländska böcker för

utgivning på Looming. På grund av att estniskan förstods av rätt få i Sovjetunionen kunde förlaget ha en utgivning som inte var möjlig i Ryssland. De flesta av mina försändelser kom fram, bara Elsa Morantes *La Storia* fick de aldrig. Då jag sänt boken poste recommandée, beslöt jag att göra en efterforskning: var fanns boken? Långt om länge kom ett svar: beslagtagna av sovjetiska tullverket. Och den finska posten förklarade: beslagtagna varor kan man inte få tillbaka.²

Någon resa till Tartu kunde jag inte göra då på sommaren 1971. Varför Tartu var så förbjudet visste ingen förrän 1991 då flygofficeren Dzjohar Dudajev vägrade föra in sina styrkor i staden från den sovjetiska militära flygbasen. Tartu var del av ”militärt område” likt hela den estniska kusten.

Jag följde med vad som publicerades i Tartu och vad som försiggick där på ”sommarskolorna”. I september 1974 kom jag åter till Moskva och blev bekant med två lingvister, Aleksandr Zjolkovskij och Jurij Sjtjeglov. Bägge hade insett att ”världsläget” i slutet av 1950-talet öppnades för nya språk och följaktligen lärde de sig somali och hausa, fastän deras håg egentligen stod till litteraturen.³

Genom dem kom jag att åhöra Lotman i verkligheten i januari 1976. Han framträdde då på den Allunionella institutet för vetenskaplig och teknisk information (VINITI). Dit behövde man *propusk*, passersedel för att komma in. Sjtjeglov gav mig sitt propusk och sa: ”visa bara upp det och gå snabbt vidare”. De allestädes närvarande vakterna hade ett speciellt öga för utläningar så det gällde att inte tveka.

Salen var full av folk och Lotman var långt borta på ett podium. Att han framträdde på detta institut berodde troligen på att Boris Uspenskij's bror matematikern Vladimir arbetade där. Att Lotman skulle ha inbjudits till universitetet var otänkbart.

Betydligt närmare Lotman kom jag under det ”hemsymposium” som Zjolkovskij

² Den kulturella isoleringen som sovjetregimen hade försatt landet i var omfattande. Då Solzjenitsyn fick Nobelpriset 1970 var jag i Moskva och min bror i Stockholm sände urklipp i våra *privata* brev om händelsen. Inget enda brev kom fram fastän brev utan urklipp nog levererades. Nu vet vi (då anade vi) att breven från utlandet öppnades och lästes av en svenskkunnig. Det sovjetiska klistret var tjockt och gult och lämnade sina spår.

³ Både Sjtjeglov och Zjolkovskij utvandrade småningom och blev litteraturprofessorer i USA. De publicerade sig före det i Tartu-skrifterna. Det gjorde också matematikern Jurij Levin som senare även hade artiklar i *Russian Literature*, utgiven i Amsterdam-Haag. Jag minns att jag en gång ”tog ut” en artikel av honom om Nabokov, dvs över gränsen till Finland. Artikeln var utan författare och den blandades med mina egna papper för att tullen inte skulle fastna på hans namn. Jurij Levin berättade att han en gång sänt en artikel till *Scando-Slavica* i början av 1960-talet då man en kort tid trodde att Sovjetunionen höll på att ”öppnas upp”. Han tyckte att denna tidskrift verkade ”neutralt vetenskaplig”. Han hörde dock aldrig något från *Scando-Slavica*. Och snart var en ny författarrättegång på gång – den över Sinjavskij och Daniel – där brottet just var att ha ”publicerat utomlands”. Detta förbud hade börjat gälla redan 1928 och var i kraft hela sovjettiden, när så behövdes.

hade börjat arrangera. I den lilla kretsen kunde Jurij Michailovitj komma till sin rätt – han talade fångslande och livligt med en stor portion humor. Denna ”röst” kunde jag åter höra i den biografi om Pusjkin som utkom 1981 och som blivit *klassikern* om Pusjkin. Plötsligt stod diktaren där levande framför oss, gnagd av samvete över sina vänner dekabristernas undergång, ständigt kämpande mot censur och dumhet. Hade Lotman skrivit in sig själv i Pusjkins öde?

Byst av Lotman i Tartus nya universitetsbibliotek

Självporträtt av Lotman. Foton av B. Lönnqvist

Genom administrativa åtgärder vid Tartu-universitetet förändrades Lotmans ställning på 1980-talet – han skulle ha mindre kontakt med studenterna, tyckte ledningen. Men snart blåste nya vindar i hela Sovjetunionen. De berömda orden ”så här kan vi inte leva längre!” ledde även till att isoleringen började hävas.

1988 fick Jurij Lotman tillstånd att resa ut ur landet – inbjudningarna var många. En av dem kom från Stockholms universitet där Lars Kleberg verkade. Lars sände mig till Arlanda för att ta emot Jurij Michajlovitj och nu följde många dagar i hans sällskap. Lotman var klart upplivad och intresserad av allt omkring. Redan i taxin frågade han vad jag sysslade med och när jag berättade att jag just skrev om ”allt det engelska” i Tolstojs *Anna Karenina*, utbrast han: ”Och Vronskij äter sin beefsteak (bifsjteks)!” Det var en fest att höra Lotmans kommentarer till allt vi gjorde och såg, från restaurangmenyn till Rembrandt på Nationalmuseum. Vi gick till och med på bio och såg Michalkovs ”Svarta ögon” (*Otji tjornye*) med Marcello Mastroianni.

Lotmans inbjudan innefattade ett föredrag på en konferens, ”Culture, Language and Artificial Intelligence”, som försiggick i Dramatens lokaliteter, arrangerad av Bo Göranzon. Där gick allt på engelska men Lotman talade ju ryska. Lars Kleberg menade att ”vi” ju kunde tolka honom till engelska. Så satt vi där på Dramatens lilla scen, Lars och jag, medan Lotman stod intill på ett podium. Vi var utan papper och skulle tolka konsekutivt. Under lunchen innan hade Lotman berättat i stora drag vad föredraget handlade om, ”historiens semiotik”. Jag hade tolkat tidigare, på författarmöten i Mikkula, Lahtis, och nu blev det jag som tolkade Lotman till engelska. Han förstod mycket väl vad konsekutiv tolkning innebar och gjorde paus just när en meningsenhet blivit sagd.

Följande dag stod det att läsa i *Dagens Nyheter* att den kände ryske semiotikern Jurij Lotman framträtt på Dramaten-konferensen ”och långsamt tolkats till engelska”. Dessa deltagare som *enspråkigt* kommunicerade på engelska hade förstås ingen aning om den komplicerade process som översättning och tolkning innebär!

Det hade gått 18 år sedan min första bekantskap med Lotman, under många år endast skriftlig. Jag hade tagit till mig hans tankar om litteratur och kultur och även prövat dem i egna texter. Att ett litterärt verk har struktur och form för att det är ”gjort av språk” hade blivit mitt eget credo.

Möten med Solzjenitsyn

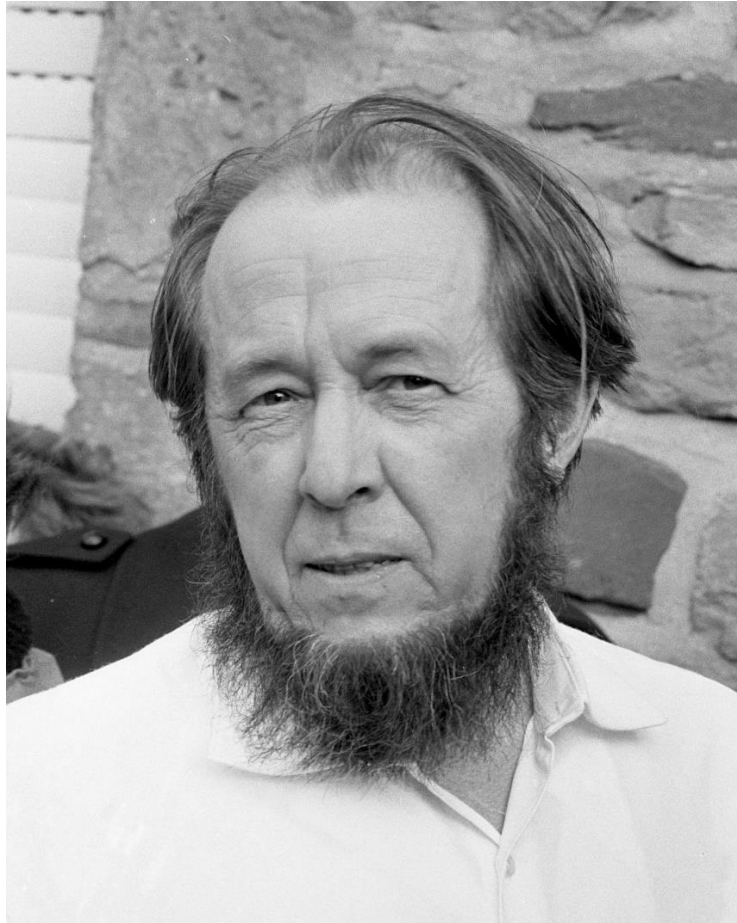
Lars Erik Blomqvist, översättare

Det var Hans Björkegren som ordnade min kontakt med Nobelpristagaren. Hans var vid den tiden Solzjenitsyns självklare översättare, han hade skrivit en bok om honom och kände honom på avstånd sedan något år. Det var högst naturligt att Björkegren skulle bli Solzjenitsyns tolk, när det nu – äntligen – i december 1974 var dags för utdelning av priset för år 1970. Men Hans Björkegren ansåg att han behövde en hjälpreda. Jag minns hur han tog emot mig på sin arbetsplats i TT:s lokaler uppe i en av ötorgsskraporna och frågade om jag ville ställa upp. Det var nu rätt många år sedan jag hade gått ut försvarets tolkskola, men jag trodde att jag ändå skulle kunna klara av att bli Solzjenitsyns ”andretolk”. Så blev det.

Nobelfestligheterna närmade sig. För Hans var en av de första utmaningarna, hur Solzjenitsyn skulle kunna undvika ett pressuppbåd redan vid sin första ankomst till Stockholm. Tillsammans med Solzjenitsyn hade han utarbetat en listig plan. Tåget från kontinenten skulle stanna i Södertälje, och där skulle paret Solzjenitsyn stiga av och fortsätta med en limousine till Grand Hotel vid Nybrokajen. Själva steg vi – Hans och jag – på tåget i Nyköping, och där i en kupé fick jag bekanta mig med pristagaren. Han tycktes inte ha någonting emot mina kunskaper i ryska, men – det är klart – nog var jag en aning nervös inför mötet.

Snälltåget rullade vidare norrut en knapp timme, och till en konduktörs oförställda förvåning lämnade nu hela vårt sällskap förstaklassvagnen i Södertälje för att fortsätta med bil. Tråkigt för konduktören – han hade naturligtvis (kanske mot viss betalning) tipsat pressen om att Solzjenitsyn fanns ombord och skulle komma till Stockholm C! Färden in till Stockholm gick i expressfart, men redan före ankomsten till Grand Hotel hade paret Solzjenitsyn välkomnats av Svenska akademiens ständige sekreterare Karl Ragnar Gierow – som alltid iförd sina mycket svarta solglasögon.

Solzjenitsyn avböjde hjälp av hotellpersonalen med sina väskor. Han var rosig i hyn och utstrålade kraft och viljestyrka. Självt bar han sitt bagage upp till den iordningställda sviten där han skulle bo under nobelveckan. Hans och jag anvädes ett mindre rum, ett slags ”jungfrukammare”, alldeles intill pristagarrummet. Vi skulle således alltid vara till hands och agera ”bodyguards” – även om det ständigt fanns en skara livvakter sittande och låtsasläsande tidningar i lobbyn utanför.

[wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Aleksandr_Solzhenitsyn_1974crop.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aleksandr_Solzhenitsyn_1974crop.jpg)

Nu började äventyren. Dagen efter sin ankomst var Solzjenitsyn inbjuden till det traditionella minglet med kulturfolk i börssalen. Där var också andra Nobelpristagare – som Alva Myrdal och Danny Kaye. Det blev min uppgift att tolka mötet mellan Solzjenitsyn och Danny Kaye (som representerade UNICEF, det årets fredsprisbelönade organisation). ”Vem är det där?” undrade Solzjenitsyn. Jag fick förklara att det var en mycket berömd amerikansk filmskådespelare med rötter i Ukraina. ”Jaså”, blev svaret.

Nästa dag blev det möte med ”de Aderton” på deras restaurang Gyldene freden. Lars Gyllensten presenterades som läkare. ”Så fint”, sade Solzjenitsyn. ”Det var Anton Tjechov också”. Där satt dessutom Harry Martinson och Eyvind Johnson – årets pristagare. Eyvind Johnson frågade om det inte var dags att börja ge ut en tidskrift med internationella bidrag om litteratur i svårigheter. ”En utmärkt idé”, blev svaret – men jag tror inte att det blev någonting av Johnsons idé. I varje fall inte med Solzjenitsyns välsignelse.

Ryska människor har ofta en särskild förmåga att bedöma folks inre kvaliteter genom att röja en snabb – och för det mesta korrekt – uppfattning om deras yttre. Om Harry Martinson hette det genast att han måste vara ”en mycket god människa”. Men bredvid Martinson och Johnson satt vår svenske akademiledamot Artur Lundkvist. Solzjenitsyn tittade på honom (och Artur

Lundkvist satt hela tiden och såg rätt besvärad ut i sällskapet). ”Det där är en riktig partipamp (*nastojasjtijj partijnyj velmozja*)” blev omdömet. Ja, jag minns det ord för ord.

En dag var det besök hemma hos Solzjenitsyns förläggare, Per Gedin, i dennes stilfulla villa, Svalnäs vägen i Djursholm. Där hade det bjudits in barn och släkt till en, som man hoppades, trivsamt familjefest. Men den här gången visade sig nobelpristagaren från en av sina sämsta sidor. På hans anmodan stängdes dörren abrupt till ett rum dit varken barnen eller den voluminösa svarta hunden fick tillträde. Nu skulle det talas affärer – och ingenting annat! Inte för att jag som tolk minns just något om de utgivningsrätter, internationella avtal eller omslagsteckningar som diskuterades med en alltmer bekymrad Per Gedin – men detta var första gången som Gedin stod öga mot öga med den litterära gigant som han velat satsa så mycket på. Någon kemi uppstod aldrig mellan de båda. Måltiden fick vänta. Om vad det beslöts om ”vidareutgivning” vet jag ingenting. Förläggarfamiljen vinkade hastigt av nobelpristagarlimousinen.

Ett vänligare möte – om än mycket sorgesamt - utspelades, däremot, i en annan av Stockholms förstäder. Underhållen av Nina Lagergren, vitklädd, mycket åldrad, sittande i sin vilstol träffade Maj von Dardel, efter sin enträgna begäran hos Nobelstiftelsen, Aleksandr Solzjenitsyn. Återigen, ännu en gång, ville den gamla damen, tydligen, efter alla fruktlösa försök, möten med allehanda lycköskare och bedragare få veta något om Raoul Wallenberg. Kanske hade vi givit tappt, undrade Hans och jag som på den tiden redan hade avskrivit fallet. Aleksandr Solzjenitsyn tog henne på allvar, fattade henne i händerna med ett slags trösterik gest. Sedan började han berätta om vad han hört av Aleksandr Tvardovskij, hans redaktör på den legendariska ”Novyj mir”. Långt uppe i norr, utanför den sibiriska kusten, låg Wrangels ö. Där hade det upprättats ett läger för särskilt viktiga statsfångar. Möjligtvis vad det där som Raoul Wallenberg till sist hade hamnat? Solzjenitsyn åtog sig att undersöka saken närmare. Eller gjorde han det? Kanske tändes det en strimma av hopp hos Maj von Dardel. I så fall en av dessa strimmor som aldrig släcktes hos henne. Fast redan på den tiden, 1974, var det nog allmänt bekant att Wallenberg hade förgiftats i juli 1947.

Ibland fick Hans Björkegren och jag hindra en del uppenbara galningar från att ta kontakt med Solzjenitsyn. Men en sådan hade tydligen nästlat sig förbi säkerhetsfolket och lyckats få stå öga mot öga med pristagaren. Med sig hade denne charlatan en liten behållare med – som han sade – undergörande sandkorn. Solzjenitsyn anmodades att sakta strö ut sanden i toaletten för att på så vis undgå allsköns elaka människor och världens hela fientlighet. Mannen blev hastigt omhändertagen av vaktmännen.

En annan – kanske inte direkt bindgalen men ändå besynnerlig – besökare var den amerikanske baptistpastorn och blivande presidentrådgivaren Billy Graham. Han fick tillträde. Eftersom han trodde att han skulle få träffa en kristlig broder, hade han tagit med sig en hel uppsättning av sin egenhändigt ombesörjda,

mycket lättlästa version av Nya Testamentet med titeln ”Good News for You!”. Enligt min mening – ja, jag fick själv ett exemplar – en eländig rappakalja med serietecknade unga amerikanska, välfriserade ungdomar som greppar sina telefonlurar till himmelriket. ”Vilken posör!” sade Solzjenitsyn efter det snabbt avslutade sammanträffandet med Billy Graham.

Så blev det dags för den stora dagen. Solzjenitsyn vägrade att ha stärkt vit skjorta under sin hyrda frack men fick tillåtelse av ceremonimästaren Stig Ramel att bära vit polotröja. Det var repetition på konserthuset, och allt såg ut att stämma med protokollet. Så fick Nobelstiftelsen besked från ambassaderna från östblocket att man inte kunde närvara vid vare sig prisutdelningen eller den efterföljande banketten i Stadshuset. (Beskickningschefen från Rumänien, däremot, ville gärna komma.) ”Minsann”, sade Solzjenitsyn med ett snett leende, ”jag slog ut fem ambassadörer (*pjat poslov vybil!*)” En ännu mycket ung kung Carl XVI Gustaf överlämnade prisdiplomet, ett stycke rysk musik intonerades och den solenna delen av Nobeldagen avslutades med att också våra egna pristagare lämnade scenen.

Inför banketten i Blå hallen samlades alla *honoratiores* i Prinsens galleri. På väg därifrån och ned till de festklädda borden fick Solzjenitsyn hälsa på vår dåvarande utrikesminister Sven Andersson. Med en avmätt gest sade Andersson till nobelpristagaren: ”Ja, vi har ju hört talas mycket om er.” Jag avstod från att tolka. Anderssons chef, statsminister Olof Palme, höll sig nogsamt undan från ett eventuellt möte med Solzjenitsyn. Det vore ju högst olämpligt på den tiden att som svensk statsledare bli fångad på ett fotografi tillsammans med en sovjetisk ”dissident”. Något foto av de bägge tillsammans finns, mig veterligen, inte.

Solzjenitsyn fick vid honnörsbordet en mycket god placering. Han kunde samtala – på ryska – med fru Olejnikoff, en åldrad dam som hade haft släktförbindelser med hela familjen Nobel. Efter middagen blev det dags för pristagarnas tacktal. Först på slutet talade Solzjenitsyn på ryska skarpt och uppmanande till hela den internationella publiken i Blå hallen. Det var jag som på engelska (i den oförliknelige Charles Rougles strålande översättning) läste upp talet från trappavsatsen i hallen. Solzjenitsyns ord håller fortfarande. Han avslutade med att säga (nu i min översättning): ”Vi vet alla, att konstnärens plats inte syns på det torftiga politiska fältet.” Någon närvarande engelsman/amerikan sände mig sedan en lapp där det stod: ”Thank you for this extraordinary speech which you so ably delivered!” Trevligt att höra, minst sagt. Men det var nog inte alla som höll med. Vid ett bord, ganska långt från VIP-bordet, hade jag blivit placerad tillsammans med författaren Per Olov Enquist. Han hade också, som Solzjenitsyn, vit polotröja under fracken. ”Men det var ju ett väldigt egendomligt uttalande”, sade den sedermera mycket uppburne Enquist.

Det blev aldrig någon dans i Gyllene salen för Aleksandr och Natalja Solzjenitsyn. Inte heller för prins Bertil som hellre tog sig en rökpaus på en marmor-

bänk (jag har bilden kvar!). Solzjenitsyn lämnade tidigt Blå hallen och hänvisade till att han ”måste arbeta”. Möjligen stämde det: Aleksandr Isajevitj jobbade – som det heter – jämt. Kanske hade han fått något uppslag som han ville gå igång med i sviten på Grand hotel istället för att mingla med okända.

Solzjenitsyn ville också gärna bekanta sig med den stad där han plötsligt hade hamnat. Vi besökte Vasamuseet och vi promenerade i iskylan på Skansen. Vid ett fiskstånd lät sig Solzjenitsyn väl smaka av specialiteten ”sotare”. Men där gick tolken bet. Det fick bli *zjarenaja seled* eller något liknande. En eftermiddag besökte vi Ridderholmskyrkan (!). Han var mycket intresserad av de gamla kungagravarna. Som något slags hovreporter förevisade jag honom alla: Gustav II Adolf, Karl XII, Gustav V – men av någon anledning stannade han främst vid regenterna av ätten Pfalz. Jag minns hur han på väg tillbaka över Strömbro till Grand Hotel i sin lilla svarta anteckningsbok med sin snirkliga piktur noterade det mesta jag hade sagt om just den pfalziska kungaättens framgångar.

Dagen avslutades på Operakällaren. Vi kom dit helt inkognito. En vaktmästare/kypare sade: ”Om vi bara hade vetat!”. Solzjenitsyn hade väl bara väntat sig en enklare traktering – men här dukades det upp vid ett avskilt, mycket runt bord. Det var en god middag, utan något överflöd av rusdrycker. Vid kaffet försökte jag öppna en enklare diskussion om politiska ting. Jag var ju inte särskilt vänsterorienterad utan startade med en fråga (som jag trodde skulle intressera paret Solzjenitsyn). ”Är det inte så att kommunismen är en inkarnation av det universella onda (*voplosjtjenie mirovogo zla*)?” Glad över att ha – som enkel pojktig ”sovjetolog” – prövat att få komma med i en evig dispyt väntade jag mig ett erkännande av min bevandring i den ryska filosofins irrgångar. ”Nej,” sade nu Natalja Solzjenitsyn, ”det är värre än så: kommunismen är en inkarnation av icke-varat (*voplosjtjenie nebytija*)”. Jaha – där fick man! (Men många år senare sade min vän, den gode författaren Anatolij Pristavkin som jag hade översatt en del av, när jag berättade det hela: ”Inte så tokigt!”)

I min bokhylla har jag kvar den viktiga boken *Iz-pod glyb* (”From under the Rubbles”) med artiklar av den tidens (1974) ryska ”dissidenter”. Den fick jag den 19 december det året av Solzjenitsyn med dedikationen: ”Till Lars Erik Blomqvist med hjärtlig sympati och med en hemlig idé om att engagera honom alltmer i ryska ting.” – Kanske blev det så.

Hemma hos Iosif Brodskij

Magnus Ljunggren, professor emeritus

I slutet av maj 1969 for Lars Erik Blomqvist och jag i en gammal Peugeot till Sovjetunionen. Vi startade i Leningrad och gav oss sen vidare till Moskva. Det var ett ganska spontant infall. Vad vi inte visste var att vi hade valt exakt rätt tidpunkt för vårt besök. Vi kom till Ryssland i ett historiskt gränsögonblick, i en stund av ideologiska skred som på ett avgörande sätt kom att bestämma nationens framtid.

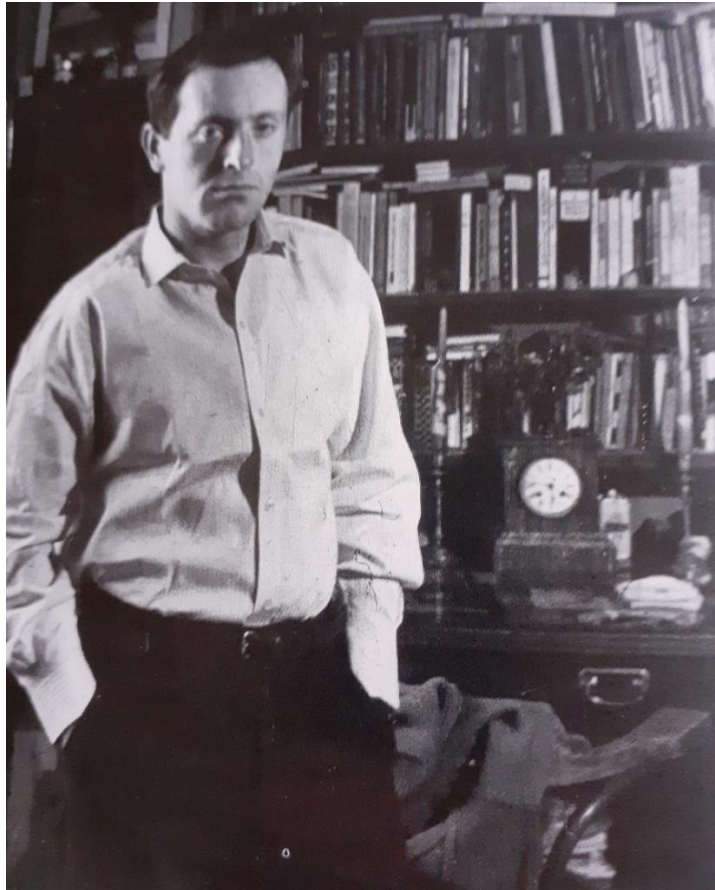
Efter invasionen i Tjeckoslovakien hade alla tövädersförhoppningar lagt sig. Ryska intellektuellas drömmar hade levt kvar i reservat på 60-talet. Nu var de omintetgjorda. Ingen reformering av socialismen syntes möjlig. Den så kallade oktoberrevolutionens potential kändes uttömd. Marxismen var död. Detta hände sig alltså märkligt nog parallellt med att denna marxism levde upp bland ungdomar i väst, i vår egen generation.

Den ryska intelligentian sökte desperat efter substitut. En nynationalistisk rörelse höll på att ta gestalt – den vurmade för resterna av en förlorad landsbygdskultur men också för gamla försovjetiska imperieanspråk. Samtidigt framträdde en motsatt strävan hos en annan del av intelligentsian – för ett fullföljande av det tidiga 60-talets demokratiseringsförsök. En medborgarrättsrörelse växte fram men hejdades brutalt i en serie rättegångar. I dess led fanns ett påtagligt judiskt inslag. Här förnams också en längtan tillbaka till den ryska modernismens storhetstid: den låg där som ett sjunket Atlantis att söka utforska och hämta inspiration från.

I Leningrad dök vi rakt in i judiska intellektuella kretsar. I deras mitt fanns en kultfigur: den 28-årige poeten Iosif Brodskij, dömd som social parasit 1964, sedan efter en internationell proteststorm frigiven från ett förvisningsstraff i Nordryssland. Man talade om honom närmast med vördnad. Man citerade honom och refererade till honom. Nästan ingenting hade han fått trycka men hans dikter levde i *samizdat*. Han hade funnits i en liten grupp unga poeter kring Anna Achmatova, den länge levande länken med det förgångna, död 1966. Han skrev metafysiskt och klassicerande med Osip Mandelstam som en annan förebild. Han stod så långt från den officiellt påbjudna slagordspoesin man bara kunde komma. I hela sin livsföring markerade han ett oberoende som permanent utmanade makten.

I köken träffade vi ett antal före detta politiska fångar som höll ihop i nätverk. För säkerhets skull meddelade vi oss delvis med hjälp av evighetsblock. Alla här höll Brodskij lika högt. En i sällskapet hette Jurij Mekler och var fysiker. Han hade tillbringat fyra år i GULAG efter att ha läst – och hos sig förvarat ett exemplar av Nobelpristagaren Boris Pasternaks *Doktor Zjivago* i sitt hem och

därtill översatt förbjudna texter om romanen. Mekler var totalt illusionslös och, kan vi efteråt konstatera, sensationellt politiskt klarsynt. Han kunde tänka sig en framtida rysk låtsasdemokrati i ett sensocialistiskt förfallsstadium där två partier stod mot varandra: ett kommunistiskt och ett nationalistiskt. I längden skulle den ordningen dock inte fungera, de båda skulle komma att slås ihop för Rysslands bästa, menade han. Kanske är vi där nu?

Iosif Brodskij 1969 fotograferad av fadern Aleksandr.

Snart var det dags för mötet med Brodskij i en centralt belägen vindslya vid Litejnyj prospekt – i ett komplex som var känt sen tsartiden som ”Muruzihuset”: här hade symbolistpatronen Dmitrij Merezjkovskij och hans hustru Zinaida Gippius hållit salong. Det var den 1 juni, ett fint försommarljus låg över i staden. Jag minns att vi var ganska väl förberedda. Vi hade läst Brodskij i en amerikansk utgåva från 1965 med utsmugglade dikter. Vi hade följt hans bana, känt beundran för hans motstånd.

När vi kom in i lyan möttes vi av poeten som låg på en dyscha och läste. Ovanför honom hängde två affischer, gåvor från amerikanska vänner. På den ena stod det: ”Wanted! Dead (preferably) or alive: Joseph Brodsky” (med den efternamnsstavning han en gång skulle lägga sig till med i USA-exil). På den andra utlovades en titelmatch i tungviktsboxning mellan Cassius Clay (som Muhammad Ali då hette) och samme Brodsky.

Vad läste han? Det visade sig att han var i gång med två böcker, båda lika främmande i Brezjnevsamhället. Å ena sidan ett urval av den engelske 1600-talsspoeten John Donnes dikter, å andra sidan den judiske sekelskiftesfilosofen Lev Sjestovs *Grundlöshetens apoteos*, med det bekanta mottot ”Endast för svindel-fria”. Man kan nog ana att båda två vid den här tiden hade stor betydelse för Brodskijs orientering. Donne skrev skeptisk kärlekspoesi och satir, hans bildspråk är överraskande modernt. Han hade återupptäckts i modern tid av T.S. Eliot. Sjestov gestaltar en absurd livsupplevelse som särskilt Albert Camus tog fasta på. Han är en förelöpare till existentialismen, en egensinnig paradoxmakare.

Just som Brodskij bjudit oss att sitta ner uppenbarade sig hans vän Jefim Slavinskij hustru Antonina på tröskeln. Hon var uppriven och översiggiven. Hennes make, poet och översättare, hade arresterats vid en husundersökning tidigt på morgonen. KGB hade i säckar tagit med sig 65 bokvolymmer plus en oändlig mängd papper, mycket av personlig art – som dagböcker. Man hade uppenbart arbetat efter två linjer: man sökte efter ”antisovjetiska” skrifter och noteringar och man var ute efter att beslå Slavinskij med narkotiska preparat. Något ganska oskyldigt i den senare vägen – av haschkaraktär – påträffades och tillfördes protokollet. Slavinskaja drabbades av panik och skrev under detta protokoll utan att ha gjort någon som helst kontroll av dess sanningshalt.

Så levde man i Brodskijkretsen. Det var ganska klart att KGB framför allt var ute efter att ringa in poeten, skrämma och tunna ut hans krets. Så småningom kom Slavinskij att dömas till fyra års straffarbete för innehav av ”otillåtna medel”.

Brodskij förklarade för oss att han visste precis vem som arbetade permanent med hans ”fall” hos säkerhetspolisen. Ibland spreds infama artiklar i lokalpressen om hans och hans vänners leverne – allt i samma syfte. När vi så småningom lämnade lägenheten och rörde oss mot en matbit på en närbelägen restaurang slogs jag av att Brodskij oupphörligen såg sig om och letade efter ”skuggor”. ”De är människokleptomaner”, sa han: ”Ser de en fri människa börjar det klia i fingrarna.”

Så såg vårt första möte med den hetsade poeten ut – i det historiska ögonblicket 1969. Vad hände sen? Mycket snart ledde en rättegång mot några judiska flygkapare till att en hel judisk utvandringsrörelse till Israel kom till stånd. 1972 kastades Brodskij själv ut ur landet. 1976 valde Slavinskij att emigrera – så småningom blev han en känd röst i BBC:s ryska sändningar; han avled förra året. Jurij Mekler lever. Han är idag 90 år, professor emeritus vid Tel Avivs universitet.

1987 tilldelades Joseph Brodsky alltså Nobelpriset i litteratur – ”för ett vittfamnande författarskap, präglad av tankeskärpa och poetisk intensitet”.

Östbulletinen, nr. 2, 2021, årgång 25

SSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör: Gunnar Åselius

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer, innehålls- och författarregister av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>